

ГІПНОЗ ЯК НЕТРАДИЦІЙНИЙ МЕТОД ОТРИМАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНО-ЗНАЧУЩОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Анастасія ОВСЯНИК,

курсант III курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ріпсіме САРОЯН,

курсант III курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Наталія ПАВЛОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу наукових підходів до законності, ефективності та більш швидкого протікання кримінального провадження із застосуванням гіпнозу до свідків та інших учасників процесуальних дій, а також встановлення значимості отриманих відомостей при застосуванні такого методу під час допиту, керуючись практичним досвідом зарубіжних країн і досвідом вітчизняних науковців у різних сферах науки. Акцентується на проблемах визначення можливості та правомірності застосування гіпнозу.

Ключові слова: допит, «слідчий гіпноз», тактичне застосування, гіпнорепродукція, зарубіжний досвід.

HYPNOSIS AND LEGAL ASPECTS OF ITS APPLICATION AS A FOLLOWING PROCEDURAL ACTION

Anastasiia OVSIANIK,

Cadet of the 3rd year of the Faculty of Training Specialists for the Departments of the Initial Investigation
of the Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs

Ripsime SAROIAN,

Cadet of the 3rd year of the Faculty of Training Specialists for the Departments of the Initial Investigation
of the Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs

Natalia PAVLOVA,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminalistics,
Forensic Medicine and Psychiatry of Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of scientific approaches to the lawfulness, effectiveness and speedier conduct of criminal proceedings with the use of hypnosis for witnesses and other objects of procedural actions, as well as establishing the significance of the information obtained while applying this method during interrogation, guided by the practical experience of foreign countries and experience of domestic scientists in various fields of science. It emphasizes the problems of determining the possibility and validity of hypnosis.

Key words: interrogation, “investigative hypnosis”, tactical application, hypno-reproduction, foreign experience.

Постановка проблеми. Криміналістика вміщує знання із суспільних, технічних та інших неправових наук. Вони є джерелами, за допомогою яких створюються засоби та методи дослідження, тактичні прийоми в розслідуванні кримінальних правопорушень, використання доказової інформації.

Останнім часом активно обговорюється питання щодо необхідності використання у процесі розслідуванні не тільки традиційних криміналістичних знань, що є опрацьованими на практиці та визнаними більшістю науковців, а й нетрадиційних спеціальних знань (отримання інформації за допомогою поліграфа, гіпнозу, використання кінесики тощо).

Слід сказати, що протягом останніх двох століть явище гіпнозу активно вивчалось у всьому світі, оскільки гіпноз допомагає проникати у підсвідомість людини, активізувати роботу її пам'яті, мислення тощо. І.П. Павлову шляхом дослідження вищої нервової діяльності вдалося пояснити, яким чином слово однієї людини може вплинути на процес вищої нервової діяльності іншої.

Як метод відтворення подій злочину поліцією зарубіжних країн вже використовується «слідчий гіпноз», що залежно від стадії розслідування може іменуватися «слідчим» або «судовим» [1].

Між тим, незважаючи на те, що слідчий гіпноз може допомогти в розкритті та розслідуванні кримінальних пра-

випорушень, виникають питання щодо правомірності його використання.

Метою дослідження є висвітлення проблемних питань можливості використання в розслідуванні кримінальних правопорушень одного з нетрадиційних криміналістичних методів, а саме гіпнозу.

Стан дослідження свідчить, що питання щодо використання нетрадиційних спеціальних знань при проведенні досудового розслідування неодноразово розглядалися у наукових працях В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.К. Весельського, Н.І. Кліменко, О.Н. Колесниченка, В.Г. Лукашевича, О.Р. Ратінова, М.В. Салтєвського, В.Ю. Шепітькота ін. Проте сьогодні є низка проблем, які залишаються актуальними попри їх тривале і глибоке вивчення. Крім того, неврегульованість на законодавчому рівні питань щодо використання інформації, отриманої внаслідок застосування нетрадиційних знань, у т. ч. з використанням гіпнозу, ставить під сумнів допустимість таких «доказів», що зумовлює труднощі у розслідуванні.

Виклад основного матеріалу. Загалом криміналістичні знання поділяються на наукові та нетрадиційні. Останні не визнані на законодавчому рівні, і їх використання поділяється не всіма науковцями.

Здійснивши аналіз юридичної літератури, можна побачити, що нетрадиційні знання здебільшого розглядаються з трьох сторін, зокрема як:

1. Нетрадиційні криміналістичні знання, що використовують у розслідуванні злочинів, але вони недостатньо розвинені та визнані в теорії криміналістики.

2. Нетрадиційні спеціальні знання, які є перспективними для застосування та використання у практиці розслідування злочинів.

3. Нетрадиційні психоенергетичні знання, що показують енерго-інформаційні особливості психічної діяльності людини і дають можливість отримати інформацію про минуле та майбутнє.

Найбільшу роль у межах використання нетрадиційних спеціальних знань належить гіпнозу, який нерідко використовується для лікування різних видів захворювань, у т. ч. фобії, депресії, нервової анорексії, психологічного розладу, ожиріння, порушення соматизації тощо.

Значний внесок у вивчення гіпнозу зробили такі вчені, як Парацельс, Месмер, Бред, Шарль та ін. Також на науковому рівні воно було пояснено вченим-хіміком О. Бутлеровим. Він припустив, що рух нервових струмів в організмі подібний до взаємодії електричних струмів у провідниках, і пояснив фізичну природу сигналів від мозку однієї людини до мозку іншої [2, с. 98].

Один із найбільш відомих дослідників гіпнозу В.Л. Райков у ході багаторічних експериментів дійшов до переконання про надзвичайно широкі можливості застосування гіпнозу в задачах психологічного характеру, пов'язаних із психофізіологічною мобілізацією людини, розвитком її пам'яті, уваги, здатності до творчості та ін., що має чимале значення й у правоохоронній діяльності. На думку В.Л. Райкова, гіпноз – це:

- 1) змінений стан свідомості, який виникає під впливом особливих ситуацій, особливих впливів і відчуттів;
- 2) психологічний стан;
- 3) форма спілкування;
- 4) форма підвищення керованості організму;
- 5) стан підвищеної навіюваності;
- 6) умова можливості розширення соціального і психологічного контакту в особливих випадках і життєвих ситуаціях [3, с. 112–113].

Загалом метод гіпнозу можна умовно поділити на такі види:

1. Репродукційно-активізаційний, який стимулює пам'ять. Гіпноз допомагає відтворити раніше пережитий

стан. Суб'єкта просять запам'ятати у деталях ту чи іншу ситуацію, у якій у нього швидше за все настає природний сон. Зосередивши увагу на деталях ситуації, за якої у особи настає природний сон, і виникає глибокий сон (гіпноз).

2. Купіруючий – знімає стресові та психотравматичні наслідки кримінальних посягань.

3. Метод протиставлення. Особі пропонують пережити подію, яка вже колись відбувалася, але вона сприймає ці події як спостерігач, ніби дивиться фільм. Пережиті емоції не відтворюються знову. Таким чином, отримана інформація є об'єктивною.

На думку науковців, це є більш ризикований метод, ніж купіруючий. Причиною цього можуть виступати нові негативні емоції, які викликають невротичні розлади.

Обов'язковою умовою проведення сеансу гіпнорепродукції є інформування об'єкта про хід дій і наслідки. Проведення гіпнозу є доцільним тоді, коли необхідно з'ясувати відомості, які не вдалося здобути під час інших процесуальних дій. Під час роз'яснення людині суті процесу гіпнозу потрібно триматися тактично та неупереджено, щоб переконати її у безпечності й ефективності процесуальної дії.

Аналіз цієї проблематики показує, що українські науковці менше приділили увагу практичному використанню гіпнозу, ніж їхні зарубіжні колеги. Внаслідок цього в нашій країні не є обґрунтованим законодавством застосування гіпнозу під час проведення слідчих (розшукових) дій [4, с. 281].

У цьому контексті слід наголосити на існуванні Резолюції Генеральної асамблеї ООН 37/194 від 18 грудня 1982 р., яка складається з шести принципів медичної етики, що стосуються ролі працівників охорони здоров'я «по захисту взятих під варту або затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність поводження і покарання». За нею працівники охорони здоров'я, зокрема лікарі, вчиняють порушення медичної етики, якщо вони втягнуті в будь-які інші професійні відносини зі взятими під варту особами, метою яких не є виключно обстеження, охорона або покращення їх фізичного чи психічного здоров'я [5]. З цього випливає, що не існує законних підстав для використання гіпнозу правоохоронними органами [6, с. 37]. Крім того, є ще й Закон України про «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р., де зазначено, що з метою запобігання шкоди здоров'ю населення застосування гіпнозу, навіювання, інших методів психологічного і психотерапевтичного впливу дозволяється лише у місцях та в порядку, встановлених Міністерством охорони здоров'я України [7].

Проте, незважаючи на сумнівність такого методу, криміналістів дедалі більше приваблює можливість дізнатися про деталі події, які особа могла згадати тільки у стані гіпнозу. Деякі дослідження доводять, що сьогодні застосовується метод, за допомогою якого є можливість пригадати інформацію, повністю забуту. Безпосереднім джерелом цього є феномен гіпнорепродукції – відтворення в мозку під час гіпнозу події, свідком або учасником яких особа була.

Протягом останніх 3 десятиліть іноземними поліцейськими практикується «слідчий гіпноз», що залежно від стадії розслідування може іменуватися «слідчим» або «судовим». Виникає логічне питання: чим є «слідчий гіпноз» і як саме його застосовувати у правоохоронній діяльності, не порушуючи чинне законодавство України, а саме честь і гідність громадян. Це словосполучення взяло початок в американській криміналістиці й має на меті використання гіпнозу для активізації в пам'яті допитуваних осіб забутих ними важливих обставин кримінальних подій.

Методом гіпно-репродукції, або репродуктивного «слідчого» гіпнозу, вважається метод посилення ослаблених уявних раніше сприйнятих образів, обставин і обстановки події злочину й отримання інформації про них [11, с. 35–44; 2, 561–567]. Гіпноз є штучно викликаним психічним станом людини, схожим на сон, основа якого – явище гальмування перебігу нервових процесів вищих відділів головного мозку [12, с. 98].

Гіпноз є дієвим засобом для пригадування індивідуальних ознак зовнішності осіб, різних цифрових комбінацій, таких як: номерних знаків автомобілів і телефонів, а також місцевості, у яку людина потрапила за тих чи інших умов. Учасники дій зазвичай мають складності з відтворенням пережитого. Чинниками цього можуть бути: великий проміжок часу між подією та допитом, неадекватне сприйняття дійсності в момент екстремальної ситуації, що є нормальною захисною реакцією психіки, тощо. Згадування неусвідомлено отриманої інформації, яка може бути важливою для слідства, є одним із завдань використання гіпнозу. Доцільно зазначити, що за неусвідомлено сприйняття події успіх відтворення та ідентифікації залежить від культурного рівня випробуваного, виразності його мови, типів переробки інформації та сприйняття [6, с. 121].

За кордоном використання гіпнозу поширене серед працівників поліції в США. Яскравим прикладом ефективності застосування цього феномену є справа Альберта Десалво, більше відомого як «Бостонський душитель», допит якого тривав 50 годин. Застосовуючи метод гіпнозу, правоохоронці дізналися виняткові подробиці вбивства Евелін Корбін, навіть про її стан здоров'я, яким вона поділилася при розмові з ним. Ще одним випадком, при розслідуванні якого гіпноз проявив свою ефективність, – справа Теодора Банді, вбивці більш ніж 30 жінок. Застосовуючи гіпноз щодо свідка Ніти Нері, змогли ідентифікувати вбивцю по фото, на яке вона вказала, незважаючи на те, що бачила його краєм ока, не маючи можливості роздивитися його. Сем Шепард, якого звинуватили у вбивстві дружини, був допитаний під гіпнозом і пригадав, що в ніч вбивства в його будинку знаходився невідомий чоловік, а також його зовнішність, завдяки чому був виправданий [13, с. 3].

Ми маємо зазначити, що ні в яких нормативних актах, таких як Конституція, Кримінальний процесуальний кодекс, немає прямої заборони застосування слідчого гіпнозу. Проте немає і нормативних актів, які дозволяли б застосування його в межах кримінального судочинства. У сучасній криміналістиці вже існують певні теоретичні матеріали, а результати його застосування в інших країнах дають обґрунтовані підстави для спроб застосовувати його і в вітчизняному судочинстві.

Обґрунтуванням практичного використання гіпнозу в Україні є факт активного застосування його в таких успішних країнах, як США, Канада, Англія, Австралія, Ізраїль, у яких захист прав і свобод людини стоїть на першому місці. У цих країнах гіпно-репродукція застосовується не лише стороною обвинувачення, а й стороною захисту при розгляді як кримінальних, так і цивільних справ.

Використання гіпнозу повинно базуватися на добровільній основі та може застосовуватися переважно під час допиту свідків і потерпілих. Можна застосовувати гіпноз і під час допиту підозрюваних та обвинувачених (у суді), але згідно з нашим законодавством їх показання не мають доказової сили.

При проведенні гіпнозу необхідно мінімізувати присутність сторонніх осіб, а також забезпечити відсутність слідчого, відповідального за справу під час процедури. Ведучою фігурою у застосуванні гіпнозу у розкритті кримінальних правопорушень є гіпнолог. Допит записується

за допомогою аудіо- та відеотехніки, що є доказом законного проведення цієї процесуальної дії [8, с. 66].

Тільки у 1987–1989 рр. мала місце спроба застосування гіпнозу в нашій країні як метод відтворення подій минулого з глибин пам'яті.

Спіраючись на вищесказане, для виконання вимог Конституції та інших нормативних актів, дотримання яких є неухильними за законодавством України, допитувана особа має дати добровільну згоду на проведення гіпно-репродукції. За інших обставин це є грубим порушенням прав і свобод людини, отже, порушенням законодавства, та робить неможливим проведення процедури. Щире бажання особи сприяє досягненню глибшого трансового стану, що допомагає досягти кращих результатів при допиті. Отже, щире бажання допитуваного є обов'язковим чинником, що впливає на допустимість і правомірність такого заходу, оскільки завжди залишає право вибору й останнє слово за допитуваним. Це збігається і з висловленням О.Р. Ратінова про те, де закінчується право і починається примус. На його думку, межа між психічним насильством і правомірним впливом визначається наявністю волі вибору тієї чи іншої позиції [10, с. 163].

Висновок. Гіпноз є спеціальним методом, для застосування якого необхідно запрошувати висококваліфікованих спеціалістів. Цей метод надає можливість заповнити прогалини у свідченнях, позбутися суперечностей і свідчень, які не стосуються справи, що зумовлені зміною та зникненням спогадів із часом. Така інформація сприяє ідентифікації та пошуку винних осіб для встановлення справедливості та пошуку істини. Відомості, отримані завдяки гіпно-репродукції, повинні оцінюватися так само, як і інші показання свідків, і сприйматися як повноцінні докази.

Незважаючи на все це, питання використання та процесуального оформлення гіпнозу у ході проведення слідчих (розшукових) дій все ще лишається відкритим. Це пов'язано з тим, що відтворення спогадів про пережиті події шляхом гіпно-репродукції викликає сумніви щодо дотримання прав і свобод громадян. Для досягнення практичного застосування цього методу з метою отримання інформації від свідків та інших суб'єктів кримінального провадження необхідно узагальнити накопичений досвід застосування цього методу як у медичній практиці, так і в правоохоронній діяльності, і на підставі одержаних даних нормативно врегулювати порядок й умови його допустимості.

Багаторічна практика закордонних країн щодо застосування «слідчого гіпнозу» свідчить про те, що цей метод є науково обґрунтованим та ефективним у сферах його застосування. Застосування його у країнах із високим рівнем поваги до людської честі та гідності свідчить про його законність і корисні наслідки.

Список використаної літератури:

1. Головіна В.П. Гіпноз та можливості його застосування при проведенні допитів: URL: <http://www.lex-line.com.ua/> (дата звернення 12.09.2019).
2. Клименко М., Клевцов О. Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань і методів. *Право України*. 1998. № 1. С. 95–100.
3. Райков В.Л. Гипнотическое состояние сознания как форма психического отражения. *Психологический журнал*. 1982. № 4. С. 112–114.
4. Вакулик О.А. Нетрадиційні методи допиту. *Тези допов. та повід. на наук.-практ. конфер. «Криміналістика у протидії злочинності»*, (Київ, 16 жовтня 2009 р.). Київ: Хай-Тек-Прес, 2009. С. 279–281.
5. Резолюція Генеральної асамблеї ООН № 37/194 от 18 декабря 1982 г. «Принципы медицинской этики, отно-

сящися к роли работников здравоохранения, в особенности врачей, в защите заключенных или задержанных лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращений и наказания»; URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi>. (дата звернення 12.10.2019).

6. Китаев Н.Н. Гипноз и преступления. Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2006. 60 с.

7. Про основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення 12.09.2019).

8. Клевцов О. Можливість використання гіпнозу в оперативно-слідчій практиці правоохоронних органів. *Право України*. 1998. № 7. С. 63–67.

9. Хабалев В.Д. Применение гипноза для активизации памяти опрашиваемых лиц в деятельности зарубежной полиции : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Москва, 1997. 16 с.

10. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. Москва : ВШ МООП СССР, 1967. 290 с.

11. Селиванов Н.А. Получение информации с помощью гипноза: пособие для следователя. *Расследование преступлений повышенной общественной опасности* / под ред. Н.А. Селиванова и А.И. Дворкина. Москва : Лига Разум. 1999. 444 с.

12. Клименко М., Клевцов О. Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань і методів. *Право України*. 1998. № 1. С. 95–100.

13. Mystery magazine web: (Forensic Hypnosis in Famous Court Cases) / Cheryl Ritzel is the author of Beginner's Luck (2003), Drop Dead (2003) and Runner's High (upcoming release Winter 2004). Published Summer 2004, Vol. II.: URL: <http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&langpair=en|ru&u=http://lifeloom.com/II1Ritzel.Htm>.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Овсянік Анастасія Віталіївна – курсант III курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Сароян Ріпсіме Мгерівна – курсант III курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Павлова Наталя Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Ovsianik Anastasiia Vitaliivna – Cadet of the 3rd year of the Faculty of Training Specialists for the Departments of the Initial Investigation of the Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs

ovsianikanastasia99@gmail.com

Saroyan Ripsime Mherivna – Cadet of the 3rd year of the Faculty of Training Specialists for the Departments of the Initial Investigation of the Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs

saroyanripsime@gmail.com

Pavlova Natalia Valeriivna – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminalistics, Forensic Medicine and Psychiatry of Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs

Pavlova_Natalia_vvv@ukr.net